

ნინო წერეთელი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**ბორის ეიხენბაუმის ერთი მნიშვნელოვანი
ნაშრომის შესახებ**

NINO TSERETELI

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

***ONE OF THE MOST IMPORTANT ESSAYS BY BORIS
EICHENBAUM***

The period from the end of the 19th century up to the beginning of the 20th century must be considered extremely important in the history of literature. We mean the abundance of various literary groups, manifestos, declarations, and theoretical presentations that certainly is not a phenomenon of the literary life of only one specific country.

Poetry, naturally, most of all, gives rise to a variety of associations but it should be taken into account that all literary associations to some degree are related to each other and to other branches of art (painting, music, and cinema) where similar processes take place.

In December 1913 a student of the Petersburg University Viktor Shklovsky delivered a speech entitled "The Place of Futurism in the History of Language" at the "Stray Dog" cabaret", Boris Pronin's fashionable literary and artistic café. On the basis of the aforementioned report, in February 1914 V. Shklovsky published a book entitled the "Resurrection of the Word" which became the most known in the history of philology and gave start to the high-sounding trend- Formalism, which encompasses the formation of the method of Formalism as well as the process of its research. the Russian Formalist movement consisted of two scholarly groups,; Petersburg "Opoiuz" - "Society for the Study of Poetic Language" and the Moscow Linguistic Circle.

Boris Eichenbaum, one of the outstanding members of the Russian Formalism in his essay "The theory of formal method (1925)" tries to systematize the Formalist principle to present the Formalist's studies of literature as a social problem. Eichenbaum's essay is an attempt to summarize the movement's achievements during ten years.

1913 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტმა, ვიქტორ შკლოვსკიმ, ცნობილ და გახმაურებულ ლიტერატურულ-არტისტულ კაფეში - „ბროდიაჩაია სობაკა“, წაიკითხა მოხსენება „ენის როლი ფუტურისმის ისტორიაში“. აღნიშნული მოხსენების საფუძველზე, 1914 წელს ვ. შკლოვსკიმ გამოსცა წიგნი „სიტყვის აღდგენა“. სწორედ ეს წელი ითვლება ცნობილი და ხმაურიანი მიმართულების - ფორმალისმის დასაწყისად. „სიტყვის აღდგენის“ შემდეგ, 1916 და 1917 წლებში, გამოიცა „პოეტური ენის ისტორიის კრებულის“ ორი ნომერი, ხოლო 1919 წელს კრე-

ბული - „პოეტიკა“, სწორედ ამ სამმა კრებულმა განსაზღვრა ფორმალიზმის მომავალი ბედი. ეს კრებულები პოეტური ენის შემსწავლელი საზოგადოების - „ოპოიაზის“ მიერ იყო გამოცემული. აღნიშნული საზოგადოება 1916 წელს პეტერბურგში დაარსდა. მის შექმნაში დიდი წვლილი ვ. შკლოვსკის მიუძღვის. საზოგადოების აქტიური და დაუღალავი წევრები იყვნენ: ბ. ეიხენბაუმი, ვ. ჟირმუნსკი, ი. ტინიანოვი, რ. იაკობსონი, დ. პოლივანოვი, ო. ბრიკი, ბ. ტომაშევსკი და სხვ. საზოგადოება თანამშრომლობდა მოსკოვის ლინგვისტურ წრესთან და მათ საერთო წევრებიც ჰყავდათ.

ფორმალისტები „უარყოფდნენ განწყობილებებსა და შთაბეჭდილებებზე დამყარებულ იმპრესიონისტულ და სიმბოლისტურ კრიტიკას, ესწრაფოდნენ ლიტერატურის შინაგანი არსის ამოცნობას, სწავლობდნენ მხატვრული აზროვნების, ჟანრების სიუჟეტის სტრუქტურას, მაგრამ განსაკუთრებით აინტერესებდათ სალექსო ენის პრობლემა“ (სიგუა, 1994:238).

ცნობილ მეცნიერს, ბორის ეიხენბაუმს, ეკუთვნის გამოკვლევა ფორმალური მეთოდის თეორიის შესახებ (1925). საინტერესოა, რომ ამ სტატიაში ბ. ეიხენბაუმი ფორმალისტებს უწოდებს მხოლოდ იმ მეცნიერებს, რომლებიც გაერთიანებულნი იყვნენ „ოპოიაზში“ - პოეტური ენის შემსწავლელ საზოგადოებაში. ეიხენბაუმის სტატიის მიზანი არ არის პოლემიკის გამართვა ფორმალიზმის მოწინააღმდეგეებთან, მისი მიზანია იმის ჩვენება, თუ როგორ ევოლუციას განიცდის ფორმალური მეთოდი, როგორ აფართოებს საკვლევ სფეროს და სცილდება იმ საზღვრებს, რომლებსაც მეთოდოლოგია გულისხმობს. ფორმალიზმი შეიძლება ჩაითვალოს მეცნიერების განსაკუთრებულ სახედ, რომელიც შეისწავლის ლიტერატურას.

ბორის ეიხენბაუმი თვლის, რომ „ფორმალური მეთოდი“ არ შეიძლება ზუსტ განსაზღვრებად მივიჩნიოთ, ეს მისი ისტორიული ტერმინია.

იგი წერს: „ჩვენთვის დამახასიათებელია არა „ფორმალიზმი“, როგორც ესთეტიკური თეორია, და არა „მეთოდოლოგია“, როგორც დასრულებული მეცნიერული სისტემა, არამედ მხო-

ლოდ სწრაფვა დამოუკიდებელი ლიტერატურული მეცნიერების შექმნისაკენ ლიტერატურული მასალისათვის დამახასიათებელი თვისებების საფუძველზე“ (Эйхенрайм, 1987:376). ავტორის აზრით, როდესაც ფორმალისტები ლიტერატურულ ასპარეზზე გამოვიდნენ, ე.წ. „აკადემიური“ მეცნიერება უგულვებლყოფდა თეორიულ პრობლემებს და იყენებდა მოძველებულ ესთეტიკურ, ფსიქოლოგიურ და ისტორიულ „აქსიომებს“. არავინ ცდილობდა დიდი მეცნიერების - ა. პოტებნიასა და ა. ვესელოვსკის ძალზე მნიშვნელოვანი თეორიული ნააზრევის გაცნობას. თუმცა 1907-1912 წლებში დიდი ინტერესით ეცნობოდნენ ვიჩი. ივანოვის, ვ. ბრიუსოვის, ა. ბელის, დ. მერეჟკოვსკის, კ. ჩუკოვსკის სტატიებს და გამოკვლევებს. ბ. ეიხენბაუმი სწორედ ამ პერიოდს თვლის ფორმალიზმის საბოლოო მომწიფების ხანად. მისი აზრით, სიმბოლისტებს მრავალი შეცდომა ჰქონდათ დაშვებული პოეტიკასთან დაკავშირებით, მათ არ სურდათ ლიტერატურული ფაქტის მეცნიერული კვლევა. ფორმალისტებისთვის დასაყრდენი კი ფუტურიზმი იყო, ხოლო აკმეისტების ლიტერატურულ ასპარეზზე გამოსვლა მათთვის გარდამტეხი აღმოჩნდა.

„ისტორია ჩვენგან მოითხოვდა ნამდვილ რევოლუციურ პათოსს - კატეგორიულ თეზისებს, შეუწყნარებელ ირონიას, უხეშ უარს ყოველგვარ შეთანხმებაზე (Эйхенрайм, 1987:379). ამასთან ერთად, საჭირო იყო სიმბოლისტების ესთეტიკური პრინციპებისათვის, რომლებიც, ფორმალისტების აზრით, სუბიექტური იყო, ლიტერატურული ფაქტის ობიექტური, მხოლოდ მეცნიერული კვლევის დაპირისპირება.

ფორმალიზმის მეთოდოლოგიურ ხერხად ბ. ეიხენბაუმს მიაჩნია „ოპოიაზის“ პირველ კრებულში მეცნიერულად დამუშავებული „პოეტური“ და „პრაქტიკული ენის“ შეპირისპირების პრინციპი. ამ საკითხის კვლევაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის ცნობილ მეცნიერს, ლ. იაკუბინსკის.

სწორედ საკითხისადმი ამგვარმა მიდგომამ გააერთიანა ფორმალისტები და ფუტურისტები. ფუტურისტების „ზაუმური“ ცდები გარკვეულად სიმბოლიზმის წინააღმდეგ ილაშქრებდა.

„ზაუმის“ მეცნიერული გააზრება კი ვიქტორ შკლოვსკის უკავშირდება.

საინტერესოა, როგორია „ფორმის“ აღქმა ლიტერატურაში ფორმალისტების მიერ. ბ. ეიხენბაუმის აზრით, ფორმალისტები ცდილობდნენ, „ფორმის“ ცნება უფრო გაემდიდრებინათ და გაეფართოებინათ, თუმცა მათთვის მანამდე არსებული „ფორმა“ მხოლოდ ბუნდოვანებას გამოხატავდა, ხოლო „შინაარსის“ ცნება კიდეც უფრო გაუგებარი იყო.

ფორმალისტებს სურდათ, ტრადიციული თანაფარდობის (იგულისხმება ფორმა და შინაარსი) ფონზე სიახლე დაენერგათ. მათთვის უფრო მნიშვნელოვანი იყო „ხერხის“ ჩვენება, რომელიც პოეტური და პრაქტიკული ენების განსხვავების საფუძველზე გაჩნდა. საჭირო გახდა ლიტერატურული ნაწარმოების დამუშავება, რათა დამკვიდრებულიყო ის თეორიული პრინციპები, რომლებსაც ფორმალისტები ავითარებდნენ თავიანთ სტატიებსა თუ გამოკვლევებში.

ბორის ეიხენბაუმი განსაკუთრებულ ყურადღებას ვიქტორ შკლოვსკის სამეცნიერო მოღვაწეობას უთმობს.

ამ მხრივ საინტერესოა ვ. შკლოვსკის ნაშრომები სიუჟეტის თეორიისა და რომანის ირგვლივ. მისი საკვლევი სფერო ძალზე მრავალფეროვანია: ლ. ტოლსტოის შემოქმედება, ლ. სტერნის „ტრისტამ შენდი“, სერვანტესის „დონ-კიხოტი“. მისთვის საინტერესოა ზღაპრის მასალაც.

ბ. ეიხენბაუმი ყურადღებას ამახვილებს ვიქტორ შკლოვსკის კიდეც ერთ მნიშვნელოვან სტატიაზე - „სიუჟეტთწყობის ხერხთა კავშირი სტილის საერთო ხერხებთან“, რომელიც 1919 წელს კრებულ „პოეტიკაში“ გამოქვეყნდა. აღნიშნულ სტატიაში არის ძალზე მნიშვნელოვანი დასკვნა:

„ახალი ფორმა წარმოიქმნება არა ახალი შინაარსის გამოსახატავად, არამედ იმისთვის, რომ შეცვალოს ის მოძველებული ფორმა, რომელმაც მხატვრულობა დაკარგა“ (Эйхенбаум, 1987:390).

ბ. ეიხენბაუმი თვლის, რომ შკლოვსკის დაკვირვებებმა დიდი როლი შეასრულა რომანის შემდგომი შესწავლის

საქმეში. ფორმალისტები ახლოს მივიდნენ ლიტერატურულ ნაწარმოებებთან, კერძოდ, ეს ეხება რომანს და ნოველას. ამგვარად. მათთვის ნაწარმოების აგების დეტალები ნაცნობი იყო. ამ მხრივ ძალზე საყურადღებოა ვ. შკლოვსკის „სიუჟეტის გახსნა“ და სტერნის „ტრისტამ შენდი“ აგრეთვე „რომანის თეორია“. სერვანტესის „დონ-კიხოტის“ მაგალითზე ვ. შკლოვსკი ამტკიცებს, რომ მისი მთავარი გმირი არის „რომანის აგების მოქმედების შედეგი“. ამით ხაზი ესმება სიუჟეტის უპირატესობას, მის წარმმართველ ძალას ნაწარმოების მასალასთან მიმართებით.

ვ. შკლოვსკის შექმნილი ნაწარმოების სრულიად ახლებური დანახვა. ასე მოხდა ლ. სტერნის „ტრისტამ შენდის“ შემთხვევაშიც, რომლის კვლევამ შემდეგ დასკვნამდე მიიყვანა: „სიუჟეტის ცნებას ძალიან ხშირად მოვლენების აღწერასთან აიგივებენ, რასაც პირობითად შეიძლება ფაბულა დავარქვათ. სინამდვილეში ფაბულა მხოლოდ სიუჟეტის გაფორმების მასალაა“ (Эйхенбаум, 1987:392)

როგორც ვხედავთ, ფორმალისტებმა შეძლეს გაემიჯნათ სიუჟეტის, როგორც კონსტრუქციის და ფაბულის, როგორც მასალის ცნებები.

„ოპოიაზის“ არსებობის პერიოდში გამოიცა მრავალი მნიშვნელოვანი ნაშრომი: „მათ შორის ი. ტინიანოვის „დოსტოევსკი და გოგოლი“, „სალექსო ენის პრობლემა“, ბ. ეიხენბაუმის „ლექსის მელოდიკა“, „როგორ არის აგებული გოგოლის „შინელი“. ვიქტორ შკლოვსკის დასახელებული ნაშრომების გარდა, ძალზე მნიშვნელოვანი ნაშრომია „როზანოვი“, სადაც როზანოვის პროზა განხილულია, როგორც ახალი ჟანრის რომანი, რომლის შემადგენელი ნაწილები მოტივაციით არ ერთიანდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფორმალისტების ბევრი საინტერესო ნაშრომი ცალკე წიგნად არ გამოსულა და ხშირად მოხსენებების შემდეგ ვრცელდებოდა. დისპუტები და ლიტერატურული საღამოები კი მრავლად იმართებოდა, სადაც ლიტერატურის თაყვანისმცემლები იკრიბებოდნენ.

საკმარისია თვალი გადავავლოთ ფორმალისტების ნაშრომებს და ნათელი გახდება მათი განსაკუთრებული, შემოქმედებითი მიდგომა ლიტერატურის კვლევის პროცესისადმი. სხვადასხვა მწერლის შემოქმედების ტიპოლოგიური გააზრება კიდევ უფრო ამდიდრებს და საინტერესოს ხდის მათ მეცნიერულ ნაღვანს:

ი. ტინიანოვის „დოსტოევსკი და გოგოლი“, „ტიუტჩევი და ჰაინე“, „პუშკინი და ტიუტჩევი“, „არქაისტები და პუშკინი“, ბ. ტომაშევსკის „პუშკინი და ბუალო“, „პუშკინი - ფრანგი პოეტების მკითხველი“, „პუშკინი და ლაფონტენი“, ბ. ეიხენბაუმის „ახალგაზრდა ტოლსტოი“, „პუშკინის პოეტიკის პრობლემები“, ვ. ვინოგრადოვის „გოგოლი და ჟიულ ჟანენი“, „ეტიუდები გოგოლის სტილის შესახებ“, ვ. ჟირმენსკის „ბაირონი და პუშკინი“, კ. შიმკევიჩის „ნეკრასოვი და პუშკინი“.

ფორმალისტებისთვის მნიშვნელოვანი იყო ლიტერატურის ევოლუციის, როგორც განსხვავებული მოვლენის, არსებობა. თავიანთ მოღვაწეობას ფორმალისტები ისტორიულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და, შესაბამისად, „ოპოიაზმაც“ კოლექტიური სამუშაო ჩაატარა.

ფორმალისტების დამსახურებად შეიძლება ჩაითვალოს პრაქტიკული ენის დიფერენციაცია მისი სხვადასხვა ფუნქციით, სწორედ ფორმალისტები დაინტერესდნენ ორატორული ხელოვნებით, რასაც რიტორიკის პოეტიკის აღორძინება უნდა მოჰყოლოდა.

ფორმის ზოგადი ცნებიდან ისინი ხერხის ცნებამდე მივიდნენ. აქედან გამომდინარე კი, მის ფუნქციასაც შეეხნენ.

ლექსის რითმა მათ განსაზღვრეს, როგორც მთლიანად ლექსის კონსტრუქციული ფაქტორი, ხოლო ლექსი, მათი აზრით, არის მეტყველების განსაკუთრებული ფორმა, რომელსაც თავისი განსაკუთრებული სინტაქსი, ლექსიკური და სემანტიკური მნიშვნელობები გააჩნია.

სიუჟეტის ცნებიდან ფორმალისტები მივიდნენ მასალის ცნებამდე, რომელიც გარკვეული მოტივაციის მატარებელია.

მრავალფეროვანი ლიტერატურული მასალის დამუშავებით ფორმალისტებმა შეძლეს დასკვნების გამოტანა ფორმათა ევოლუციის შესახებ და ამასთან დაკავშირებული პრობლემების კვლევის ისტორიულ-ლიტერატურული კუთხით წარმართვა.

სწორედ ეს არის ფილოლოგიური კვლევების ის ძირითადი მიმართულებები, რომლებსაც ბორის ეიხენბაუმი ფორმალისტების დამსახურებად მიიჩნევს და აჯამებს მათ ნამოღვაწარს ფორმალიზმის არსებობის ათი წლის განმავლობაში. ნაშრომის დასასრულს ბ. ეიხენბაუმი აღნიშნავს, რომ მან წარმოაჩინა ფორმალური მეთოდის ევოლუცია, რაც თავისთავად იმას ნიშნავს, რომ ფორმალისტების წინაშე ახალი გამოწვევები დგას.

სულ მალე, 1927 წლიდან, პოეტური ენის შემსწავლელი საზოგადოება ფაქტობრივად დაიშალა, ხოლო რამდენიმე წელიწადში არსებობა შეწყვიტა „ფორმალიზმის ბუდე“ წოდებულმა ხელოვნების ისტორიის სახელმწიფო ინსტიტუტმა, რომელშიც „ოპოიაზელები“ 1920 წლიდან მოღვაწეობდნენ.

ლიტერატურა

სიგუა ს. 1994, „ქართული მოდერნიზმი“.თბილისი.

Эйхенбаум Б. 1987, О литературе .Москва

Эйхенбаум Б. 1929, Мой современник. Ленинград